

ANDRZEJ KLIMENTOWSKI

Bydgoszcz

KONCEPCJA ŻYCIA JAKO SYSTEM ŚWIADOMOSCIOWEJ REPREZENTACJI ŻYCIA

1. Uwagi wstępne

Zadaniem tego artykułu jest wprowadzenie kategorii psychologicznej jaką jest **k o n c e p c j a   ż y c i a**. Artykuł stanowi zwięzłą rekapitulację fragmentów szerszego opracowania, które przygotowuję.

Przedstawiona tu propozycja nawiązuje do już podjętych prób /psychologia, psychoterapia, psychiatria egzystencjalna/ określenia pewnych pojęć, niezbędnych do naukowej analizy psychologicznej życia ludzkiego. W tym kontekście wspomnieć należy - dla przykładu - S. L. Rubinsztejna¹, Ch. Büchler², W. Szewczuka³, T. Harrisa⁴, M. Kulczyckiego⁵ oraz Z. Zaborowskiego⁶. Trzeba przy tej okazji zwrócić uwagę również i na tych badaczy, którzy szczególnie interesują się problematyką sensu życia /V. Frankl⁷, K. Obuchowski⁸/. Lista nazwisk jest oczywiście znacznie szersza. Zagadnienia o których mowa interesują szczególnie twórców i przedstawicieli tzw. psychologii humanistycznej /M. Maslow, R. May, C.R. Rogers/. Osobna uwaga należy się poglądom T. Tomaszewskiego⁹. Pojęcia związane z analizą życia rozwijają badacze, których interesuje problematyka interdyscyplinarna /np. J. Bańka¹⁰/.

Mimo iż poczte psychologów podejmujących problematykę życia ludzkiego jest wcale okazały, to jednak obserwuje się pewną niechęć do jej podejmowania. Zapewne istnieją tu różne motywy, może niechęć do wchodzenia w obszary niejako do tej pory zarezerwowane przez filozofów egzystencjalizmu. Nie jest to racja uzasadniona, gdyż cała psychologia wyłoniła się z filozofii. Dotychczasowe modele teoretyczne, które zyskały uprzywilejowane miejsce w psychologii nie nadały się, bądź nie czyniły łatwymi próby naukowej penetracji zjawisk życia /np. ce-

hawiorizm, ale także - wbrew pozorom - psychoanaliza/. I nie same zainteresowania psychologów /jak w przypadku psychologii humanistycznej/, ale odpowiedni rodzaj teorii psychologicznej, zwłaszcza zaś teorii osobowości umożliwił dopiero analizę zagadnień życia. Rzeczą dotyczy poznawczych teorii osobowości, czyli wszystkich tych koncepcji, które podejmowały problematykę świadomościowego odzwierciedlenia rzeczywistości.

Anonsując dalsze rozważania, wstępnie wyjaśniam, że tzw. koncepcja życia to system opinii i przekonań o życiu, sposoby interpretowania zjawisk życia i podejmowania życia, jak również rozwiązywania problemów życiowych, system funkcjonujący w oparciu o świadomościową reprezentację zjawisk i zdarzeń życia jednostki. Podkreślam tu ujęcie systemowe, które rozwinę w następnym punkcie. Zgodnie z powyższym określeniem "koncepcja życia" odpowiada z grubsza znanym już pojęciom takim jak "ideologia" W. Szewczuk¹¹, B. Zawadzki¹² lub "racja osobista" Z. Zaborowski¹³. Różnice polegają nie na nazwie, na wprowadzeniu nowego terminu, lecz na rozbudowaniu znaczenia pojęcia. W przedstawionej próbie idę w kierunku wyraźnego powiązania pojęcia koncepcji życia z określoną teorią osobowości. Nie czynia tego Z. Zaborowski, a W. Szewczuk i B. Zawadzki, którzy ideologię traktują jako składniki własnych teorii osobowości /czy szkiców do teorii osobowości/.

Proponując termin "koncepcja życia", biorę pod uwagę fakt, że często używa się go w mowie potocznej. Także analiza dzieł sztuki wiąże się z odsyłaczami do koncepcji życia, które twórcy preferują, przekazują w dziele, a poprzez nie usiłują wpłynąć na osobowość odbiorcy. Właśnie teorii sztuki analizę życia doprowadzono do tych problemów, które już w żaden sposób nie mogą być obojętne dla psychologii. Już w 1921 r. Hugo von Hofmansthal, w artykule pt. "Der Ersatz für Träume" utrzymywał, że film /za sprawą montażu/ oddaje kwintesencję continuum życia, "migo tliwego koła życia" /wheel of life/. Dzieje się tak dlatego, że film nie rejestruje jak fotografia wszystkiego, ale to "wszystko" przedstawia z punktu widzenia pewnej koncepcji życia, samo zaś życie w intencji twórcy ujmuje jako "macierz wartości"¹⁴.

Po tych wstępnych uwagach można przejść do meritum propozycji, pamiętając o tym, iż ukazano ją tu w znacznym skrócie, co niesie za sobą pewne niedoskonałości.

2. Koncepcja życia jako system świadomościowej reprezentacji życia

W dalszym ciągu rozważać będziemy tylko życie człowieka. Życie ludzkie to nie tylko podstawowy proces regulacyjny, sterowany światopoglądem /uogólniona wiedzą o rzeczywistości/ i system wartości /poprzez cele życiowe W. Szewczuk, Lewicki A./, ale także zbiór zjawisk i zdarzeń. Te ostatnie interesować nas będą o tyle, o ile wiążą się z celami. /Pojęcie celu, jako podstawowe dla analizy życia, podkreślają prawie wszyscy badacze, a m.in. Ch. Bächler/. Życie człowieka interesuje nas więc w płaszczyźnie działań, Analizując ludzkie działania stwierdzić trzeba, że zależą one od poniższych czynników:

- warunków zewnętrznych
- zamiarów /pragnienia, intencje/
- możliwości wewnętrznych
- tego, co człowiek powinien, choć nie bezwzględnie musi.

Analiza pokazuje, że nie zawsze ludzie wszystkie te czynniki sobie uświadamiają, lub że uświadamiają je sobie w sposób niedostateczny. Zawsze jednak ludzie posiadają pewną koncepcję swego życia, aczkolwiek często daną prawie wyłącznie per speculum et in aenigmate. Skoro jednak chcemy mówić o "tendencji kierunkowej"¹⁵, o "kierunku życia", wówczas czynniki te muszą być uświadomione w stopniu możliwie doskonałym. Jeśli warunek ten będzie spełniony, można mówić o zaistnieniu koniecznych warunków do ukształtowania się odpowiedniej koncepcji życia, tzn. takiej, która stanowić będzie trwały czynnik rozwoju wszechstronnego i ukierunkowanego /por. niżej/.

Koncepcja życia jest, w proponowanym tu ujęciu, systemem /a więc nie zbiorem składników/ podsystemów obejmujących wiedzę, przekonania i wartościowanie zjawisk i zdarzeń działań podejmowanych w życiu. Można wyróżnić następujące podsystemy systemu

koncepcji życia:

- wiedzę o życiu /wiedza dyskursywna/
- orientację kierunkową /koncepcja "jakości życia"/
- cele życiowe
- programy realizacji celów życiowych
- ustosunkowania do własnej osoby
- ustosunkowania do innych
- podsystem kontroli moralnej działań
- algorytmy interpretacji życia.

Obecnie bliżej scharakteryzują poszczególne podsystemy.

Wiedza o życiu

Rozważając ten podsystem mam na myśli głównie wiedzę dyskursywną odpowiadającą Sieci Operacyjnej w ujęciu J. Reykowskiego¹⁶. Idzie tutaj o wiedzę - w różnym stopniu uogólnioną - o warunkach zewnętrznych życia, o programach realizacji celów, o własnej osobie w kontekście zdarzeń życiowych, relacjach interpersonalnych, obowiązkach wobec siebie i społeczeństwa.

Orientacja kierunkowa

T. Tomaszewski¹⁷ przedstawił koncepcję /alternatywną zresztą/ życia ukierunkowanego na rozwój wszechstronny i ukierunkowany. Idzie tutaj o preferowanie określonego:

- zakresu przeżyć i celów
- kierunku celów.

Wyróżniono pięć kategorii "życia z jakością", tj. określającego rozwój wszechstronny i ukierunkowany:

- bogactwo przeżyć emocjonalnych
- rozległość horyzontów poznawczych /złożoność schematów poznawczych/
- aktywność
- produktywność
- wszechstronne kontakty interpersonalne.

Wszystkie z wymienionych czynników muszą być spełnione,

by życie można było nazwać wszechstronnym i ukierunkowanym.

Koncepcja T. Tomaszewskiego oddaje pewien /alternatywny/ model ukierunkowania życia: wszystkie czynniki muszą być w odpowiedniej proporcji uwzględnione. Problem nie polega na tym, by jednostka ustalając swą koncepcję życia w szczególny sposób preferowała jeden z czynników. Wszystkie one są ważne, istota problemu polega na tym, by dostrzec wagę ich wszystkich. Co wyrażają kryteria przedstawione przez T. Tomaszewskiego? Sądzę, iż są one pewną syntezą standardów określających pełnię życia. Wyrażają tym samym nie tyle orientację wartościującą /value orientation/, co pewną integrację orientacji wartościujących, pojmowanych jako naczelné wartości lub wartości organizujące system wartości /okazuje się, że koncepcja ta wymaga dalszych rozważań/.

Cele życiowe

Szerzej problematykę tę przedstawiłem w opracowaniu z 1980 roku¹⁸. Rozważając podsystem celów życiowych wyróżniam następujące elementy:

- zakres celów życiowych /ilość celów uświadomionych/
- motywację celów /uzasadnienie/
- uświadomienie środków realizacji celów uświadomionych.

Wyróżniamy następujące kategorie. ZSC - zakres systemu celów życiowych, czyli ilość celów, które jednostka potrafi świadomie określić. MSC - ilość celów zawartych w ZSC, odnośnie których jednostka potrafi udzielić odpowiedzi na pytanie dlaczego chce je osiągnąć. I wreszcie PSC - ilość celów, co do których jednostka posiada świadomość metod /technik/ ich realizacji. Zauważmy, że jednostka może charakteryzować się wysokim ZSC, a niskimi wskaźnikami MSC i PSC, lub wysokim ZSC, a niskim MSC lub PSC. W związku z tym można mówić o zróżnicowanej, zintegrowanej pojemności systemu celów życiowych - jest ona tym większa, im bardziej wszystkie współczynniki /MSC i PSC/ zbieżne są z wielkością ZSC /stan idealny: jednostka uświadamia sobie K - celów, /te same cele umie umotywować i odnośnie tych samych K - celów potrafi określić programy ich realizacji/.

Programy realizacji celów życiowych

Podsystem ten dotyczy świadomości jednostki w zakresie realizacji celów życiowych ujętych w ZSC. Wyróżniam tę kategorię z uwagi na wagę zróżnicowania w zakresie rozwiązań instrumentalnych, które nie są nigdy autonomiczne i należy ujmować je w powiązaniu z przyjętymi orientacjami wartościującymi.

Ustosunkowanie do własnej osoby

Podmiotem życia jest jednostka. Jej wiedza o świecie i system wartości współwyznaczają kierunki działań. Pomijając mechanizm projekcji "Ja" zawsze ingeruje w poznanie oraz interpretację rzeczywistości, a tym samym modyfikuje koncepcję życia.

Ustosunkowanie się do innych osób

Pomijam tu, przedstawione w literaturze, różne typy ustosunkowań do innych, Nie ulega wątpliwości, że szereg czynników je konstytuuje. Jest jednak faktem, że rodzaj ustosunkowania do innych, ciąży jako standard, nad koncepcją życia. Jeśli - za J. P. Sartrem - przyjmiemy, że "inni to piekło", lub opowiemy się za gregaryzmem, to należy oczekiwać, iż inna będzie koncepcja życia.

Podsystem kontroli moralnej działań

Moralność jest wytworem społecznym. Nie należy jednak VI-tej tezy Feuerbacha interpretować w ten sposób, że życie człowieka sprowadzalne jest do owego /dość enigmatycznego/ całości kształtu stosunków społecznych¹⁹. Moralność człowieka jest również miarą jego osobowości. Jeśli współcześnie mówimy o zbliżeniu między teorią wychowania a psychoterapią²⁰, to tym samym zakładamy, że istnieje ścisły związek między zdrowiem psychicznym /ew. dojrzałą osobowością/ a moralnością.

Algorytmy interpretacji życia

Oto podjąłem cele życiowe, wiem jak je osiągnąć, a nawet

umiem odpowiedzieć na pytanie: dlaczego? I wszystko wydaje się jasne; każda sekwencja działań nie budzi zastrzeżeń, a gdy dostrzegam je wszystkie na raz, nie mogę dostrzec całości /Gestalt/. Podsystem ten wiąże się głównie z kategorią sensu życia. K. Obuchowski²¹ sądzi, że sens życia, to "rozwinięta koncepcja naczelnej wartości, opartej o światopogląd, zapewniającej odpowiedź na pytania podstawowe, a więc dotyczące tego, czym jest świat, czym jest człowiek i czym jestem ja jako człowiek w tym świecie". A więc sens życia, to poniekąd istota /sens!/
koncepcji życia poddanej tu pod rozważenie. Jest to słuszne, ale i ograniczone zarazem ujęcie. Wątpliwość dotyczy tego, czy człowiek rzeczywiście posiada /preferuje/ nadrzędną wartość i jej rozwinięcia. Czy rzeczywiście istnieje tak prosty graf wartościowania? W świetle badań /pomijam ich zreferowanie/, istota rzeczy okazuje się inna, co zresztą słusznie podkreślił w swych teoretycznych rozważaniach Z. Zaborowski. Człowiek mianowicie ma zmienne układy wartości naczelnych. Dlatego też sens życia pojmuję inaczej: jako możliwość afirmacji życia, na gruncie przyjętych wartości, w sytuacji wystąpienia problemów życia. Dla mnie sens życia, to sprawdzian wartości, które jednostka uznaje za standardy życia.

3. Relacje między pojęciem koncepcji życia a teorią osobowości

Dotychczasowe próby określania pojęć związanych z życiem nie nawiązywały do teorii osobowości. W związku z tym należy zauważyć, że pojęcie "koncepcji życia" tu proponowane należy rozpatrywać w odniesieniu do regulacyjnej teorii osobowości J. Reykowskiego²². Uważam, że:

- koncepcja życia jest elementem Sieci Poznawczej
- koncepcja życia przysługuje pewna autonomia; wyrazem tej autonomii jest fakt, że nie tylko Sieć Poznawcza wpływa na koncepcję życia, ale i odwrotnie; np. zjawisko tzw. ontologii ludowej²³, którego istota polega na tym, że interpretacja życia rzutuje na interpretację świata /barwne przykłady podaje E. Redliński²⁴/.

Zauważmy w szczególności, że pewne podsystemy koncepcji życia odpowiadają podsystemom Sieci Poznawczej - wiedza o życiu, programy realizacji celów życiowych - Sieci Operacyjnej, ustosunkowanie do własnej osoby - "Ja", a pozostałe systemy - Sieci Wartości.

Jeśli chodzi o te podsystemy koncepcji życia, które pozostają w związku z Siecią Wartości, to jak sądzę, należy ujmować je w kontekście współczynnika integracji poznawczo-emocjonalnej. Otóż każde wartościowanie może być rozpatrywane w dwóch wymiarach:

- oceny ważności /czegoś/ według algorytmów uznawania
- oceny emocjonalnej /propulsja - repulsja/.

Wymiar uznawania bardziej /zdaniem S. Ossowskiego/²⁵ wyraża nastawienie kognitywne /poznawcze/, a więc, powiedzielibyśmy, bardziej wiąże się z Siecią Operacyjną. Zaś wymiar ocen emocjonalnych dotyczy bardziej emocjonalnych elementów Sieci Wartości. Wyobraźmy sobie, że jednostka o określonej koncepcji życia /KZ/ ze zbioru n - wartości życia preferuje według uporządkowania rangowego k - wartości/ k n / lub celów życiowych. Jednocześnie, niezależnie od tego uporządkowania, tych samych n - wartości /celów/ ocenia według skali emocjonalnej: repulsja - propulsja /jest czymś oczywistym, że np. wartość pracy można oceniać bardzo wysoko jako ważną, a jednocześnie nisko na skali: repulsja - propulsja/. Niech ZW_k /zbiór wartości/ będzie elementem zbioru ZW_n . Niech $\bar{a}EZW_k$ będzie średnią arytmetyczną ocen wartości ZW_k i niech $\bar{a}EZW_n$ będzie średnią arytmetyczną ocen wartości ZW_n . Wówczas warunek integracji poznawczo-emocjonalnej wartości życiowych /lub celów/ spełniać musi następującą relację:

$$\bar{a}EZW_k > \bar{a}EZW_n.$$

Opracowałem w związku z tym odpowiednie techniki badawcze i wykazałem ich moc różnicującą. W nieniejszej pracy brak miejsca na ich omówienie. Podaję te uwagi w związku z potrzebą okazania, że można analizować koncepcję życia w odniesieniu do jej integracji poznawczo-emocjonalnej. Przedstawiłem tylko zarys idei, jej szczegółowe rozpracowanie zostanie zreferowane

w innym miejscu. Jestem wszakże przekonany, że analiza koncepcji życia z uwagi na jej spójność poznawczo-emocjonalną ukazuje jej naturalne związki z osobowością.

4. Uwagi końcowe

Przedstawiłem, szkic zarysu idei pojęcia koncepcji życia. Przypuszczam, że badania nad tym konstruktem pojęciowym winny być kontynuowane. W szczególności zaś są niezbędne dla koncepcji poradnictwa życia. Koncepcja ta znajduje się w fazie poszukiwania podstaw teoretycznych. Zwłaszcza pojęcia dotyczące życia winny być w niej jasno określone, a do tej pory w literaturze przedmiotu więcej było intuicji, aniżeli rozwiązań dyskursywnych.

PRZYPISY

¹S.L. Rúbinsztejn: Podstawy psychologii, Warszawa 1966

²Cn.Büchler: Der mensliche Lebenslauf als psychologisches Problem, Gottingen, 1959

³W. Szewczuk: Psychologia, t. II, Warszawa 1975

⁴T. Harris: W zgodzie z sobą i tobą, Warszawa 1980

⁵M. Kulczycki: Niepełnosprawność i jej psychologiczne znaczenie, Wrocław 1980, maszynopis

⁶Z. Zaborowski: Racja własna jako mechanizm sterujący zachowaniem, "Studia Filozoficzne" Nr 4, 1977, ss. 115 - 129

⁷V. Frankl: Der Mensch auf der Suche nach Sinn, Freiburg im Breisgau 1976

⁸K. Obuchowski: Autonomia jednostki i autonomia psychiczna, /w:/ Kultura polska a socjalistyczny system wartości, red. B. Suchodolski, Warszawa 1977, ss. 386 - 401

⁹T. Tomaszewski: Rozwój wszechstronny i ukierunkowany. Psychologia Wychowawcza, Warszawa Nr 3. 1976, s. 297 - 303

- ¹⁰J. Bańka: Filozofia techniki, Człowiek wobec odkrycia naukowego i technicznego, Katowice 1980
- ¹¹W. Szewczuk: op.cit.
- ¹²B. Zawadzki: Wstęp do teorii osobowości, Warszawa 1974, s. 64
- ¹³Z. Zaborowski: op.cit., s. 116 i nast.
- ¹⁴S. Kracauer: Teoria filmu, Warszawa 1975, s. 191
- ¹⁵Por.: G. Polya: How to Solve It, New Jersey 1954
- ¹⁶J. Reykowski, G. Kochańska: Szkice z teorii osobowości, Warszawa 1980
- ¹⁷T. Tomaszewski: Teliocentryzm poradnictwa wychowawczo-zawodowego, /W:/ Poradnictwo wychowawczo-zawodowe, Cz. II, red. H. Kaja i A. Klimentowski, Bydgoszcz 1980, ss. 192 - 222
- ¹⁸A. Klimentowski: op.cit., ss. 304 - 305
- ¹⁹J. Kuczyński: Homo creator, Warszawa 1979, s. 268 i nast.
- ²⁰R. Miller: Wychowanie i psychoterapia, /W:/ Zdrowie psychiczne, Warszawa 1979, ss. 263 - 289
- ²¹K. Obuchowski: op.cit., s. 397
- ²²Tytułem uproszczenia powołuję się na cytowaną już pracę J. Reykowskiego i G. Kochańskiej, op.cit., 1980
- ²³W. Pawluczuk: Żywioł i forma, Warszawa 1978, s. 57
- ²⁴R. Redliński: Konopielka, Warszawa 1975
- ²⁵Por. S. Ossowski: Z zagadnień psychologii społecznej, Dzieła T. III, Warszawa 1967

THE CONCEPT OF LIFE AS A SYSTEM OF CONSCIOUSNESS LIFE REPRESENTATION

Summary

In the paper the notion of life concept has been suggested and explained. The usefulness of its introduction to the theoretical foundations of life guidance has been demonstrated.

КОНЦЕПЦИЯ ЖИЗНИ КАК СИСТЕМА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЖИЗНИ,
ОПИРАЮЩЕЙСЯ НА СОЗНАНИЕ

Резюме

В статье предлагается и объясняется понятие концепции жизни. Представляется целесообразность введения этого понятия в теоретические основы консультации по вопросам жизни.